

Grob 29 na Crkvini u Biskupiji kod Knina

Mr Maja PETRINEC, viši kustos
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
IIR - 21000 Split, Stjepana Gunjače b.b.

Analizom nakita iz groba 29 na Crkvini u Biskupiji kod Knina nastoji se argumentirati datacija toga groba u sredinu 10. stoljeća. S obzirom da se je cjelokupni inventar groba strane provenijencije predlaže se interpretacija utemeljena na podacima iz povijesnih izvora.

Grob 29 na Crkvini u Biskupiji otkriven je tijekom revizijskih istraživanja S. Gunjače 1950. godine¹. Prema podacima iz dokumentacije bio je ukopan u zemlju, a nalazio se desetak cm ispod rova koji je na prostoru južno od bazilike, tijekom ranijih istraživanja načinio fra Luj Marun. Sadržavao je ostatke kostura ženske osobe s rukama ispruženim uz tijelo. S objiju strana lubanje bio je po par naušnica (sl. 4a-d), a uz jednu od njih i ostaci tkanine kroz koju su bile provješene, što potvrđuje da su nošene kao sljepoočničarke. Na svakoj ruci pokojnice pronađen je po jedan identičan prsten, a na predjelu prsnog koša preko 1000 zrna ogrlice, pločica-privjesak (sl. 5), puce-privjesak (sl. 4e, f) i kvačica za kopčanje (sl. 6)². Dva posljednja predmeta danas su izgubljena³.

Iako je Gunjača pri prvoj objavi groba ukazao na činjenicu da su slične ogrlice karakteristične za bjelobrdsku kulturu, biskupijski nalaz smatrao je starijim zbog sljepoočničarki, te upozorio na ogrlice sa slavenskih grobalja Slovačke, datirane u rasponu od 800.- 950. godine⁴.

Za razliku od njega Karaman je iznio mišljenje da grob sadrži “dva para naušnica dalmatinsko-hrvatskog tipa” i ogrlicu “izrazito bjelobrdskog tipa”, te zaključio da je riječ o pojedinačnom slučaju zajedničke pojave obaju tipova u vrijeme kad su oni istovremeni, tj. u razdoblju druge polovine 10. i u 11. stoljeću. Stoga je naušnice, koje je zbog lunule u vrhu središnje okomite osi smatrao inačicom uobičajenog tipa sljepoočničarki s četiri jagode, proglasio vremenski mladima od drugih primjeraka ove vrste nakita⁵.

D. Jelovina navodi, pak, slične ogrlice s velikomoravskih grobalja, kao i one otkrivene na nalazištu Začavár u Madraskoj, datirane u 9. stoljeće te prvi upozorava na sličnost s ogrlicom u grobu 112 u Mihaljevićima kraj Sarajeva. Što se naušnica tiče, priklanja se Karamanovoj interpretaciji o kasnoj inačici četverojagod-

¹ S. GUNJAČA, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina god. 1950, *Ljetopis JAZU, knj. 57*, Zagreb, 1953, str. 9-49.

² S. GUNJAČA, nav. dj., str. 33.

³ Oba su predmeta jasno vidljiva na fotografiji koju donosi S. Gunjača (nav. dj., sl. 7.), ovdje na Sl. 3 Rekonstrukciju tih predmeta u crtežu, kao i prstena na Sl. 4 načinila je Nada Šimundić Bendić. Autor ostalih crteža je M. Rogošić, a tlocrt groblja s označenim grobom 29 načinio je M. Palčok. Svima najtoplije zahvaljujem na uloženom trudu.

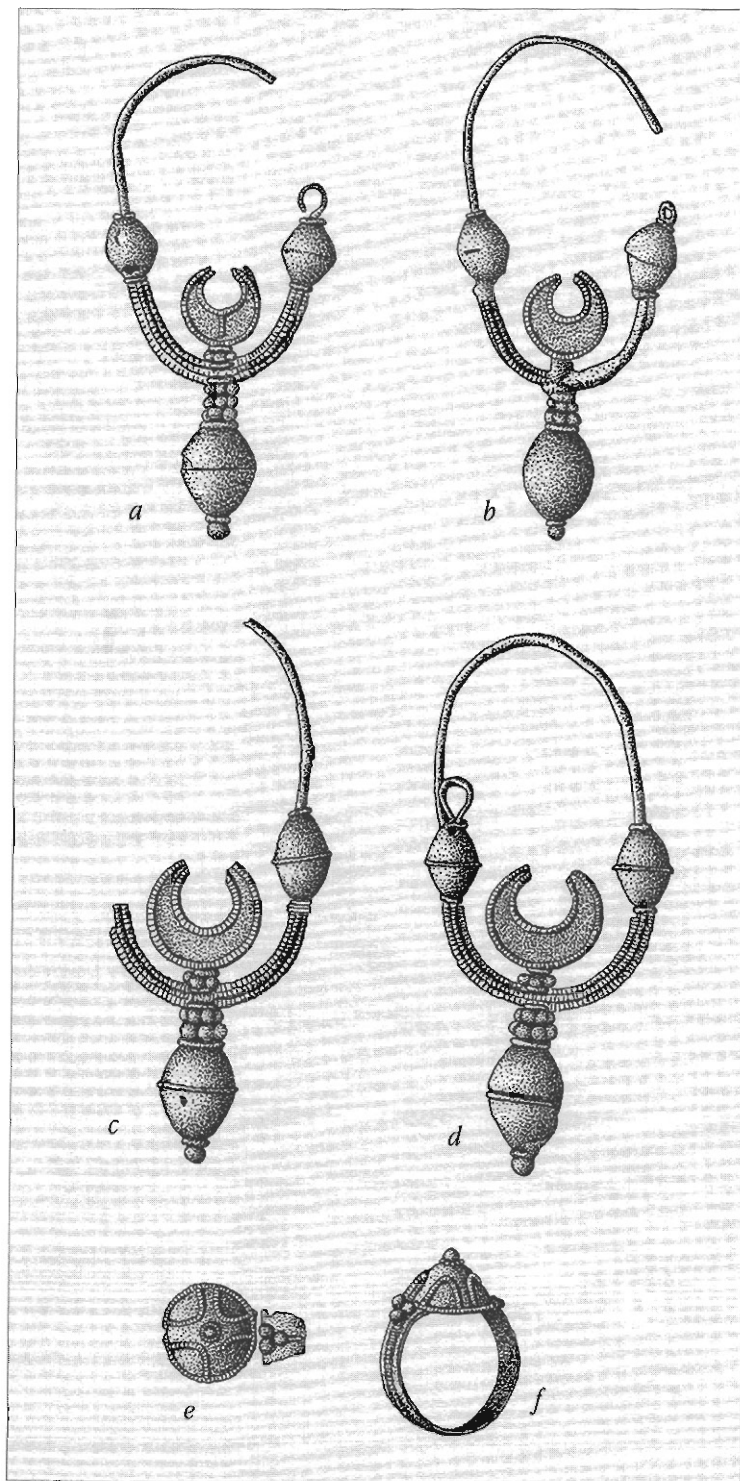
⁴ Vidi bilj. 2.

⁵ Lj. KARAMAN, O reviziji iskopina u Biskupiji, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 4/1952, str. 211.

Sljepoočničarke

Oba para sljepoočničarki (sl. 4a-d), načinjena od srebra i izradena u visokoj tehnici filigrana i granulacije, u potpunosti su srodna s naušnicama iz grobova 46 i 84 u Matičanima kraj Prištine⁸. Veliku sličnost pokazuje i par oštećenih naušnica iz Čečana kraj Vučitrna, te pojedini primjerci iz grobalja pokrštenog stanovništva u Bugarskoj (Kavarna, Preslav)⁹. Istom tipu pripadaju i nešto jednostavnije naušnice s jagodama i lunulom s nalazišta Demir-Kapija u Makedoniji i Marica (bivši Zlatni Dol) kraj Haskova u Bugarskoj¹⁰. Sve te naušnice, upravo kao i biskupijske

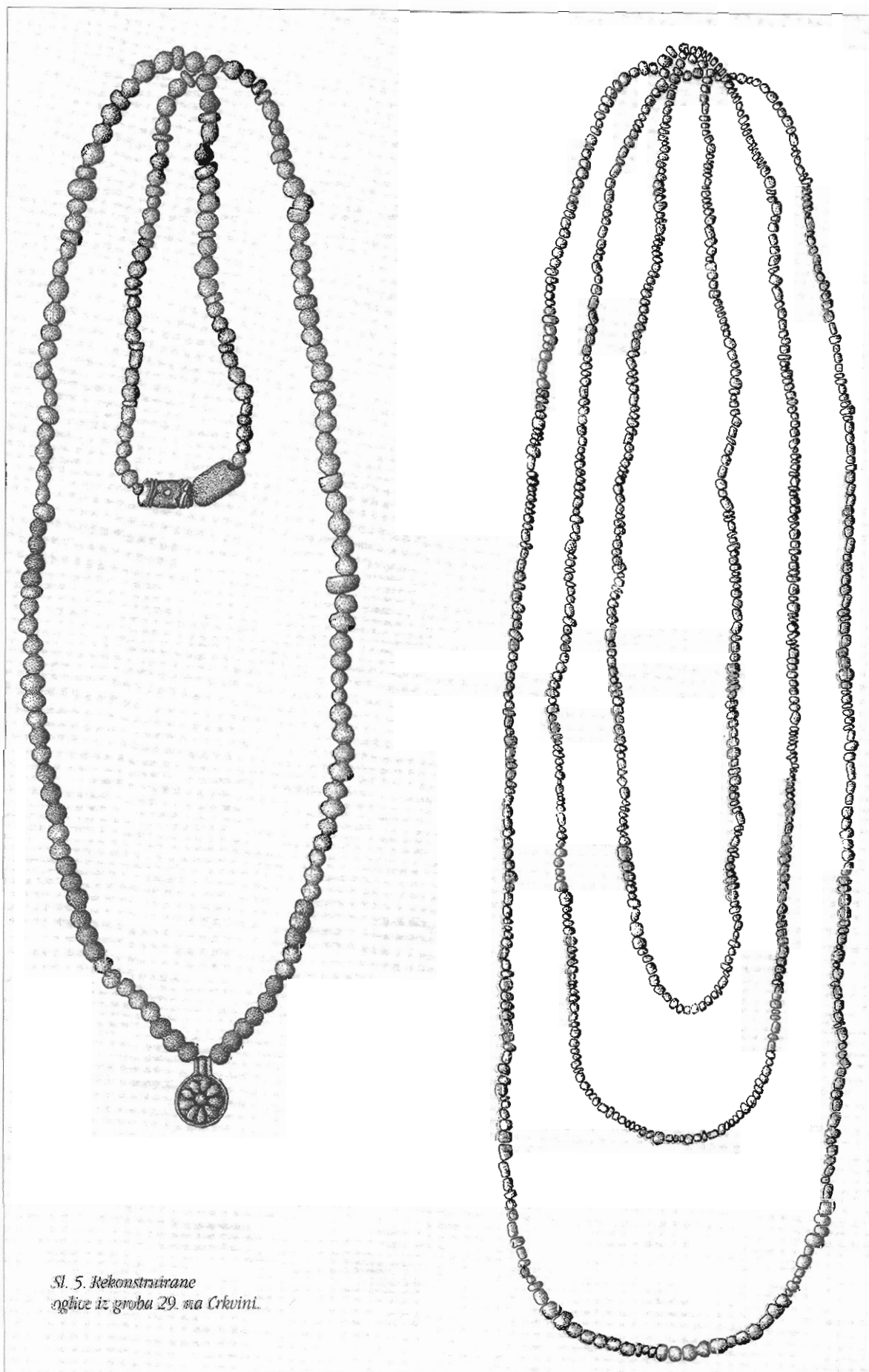
Sl. 4. Dva para naušnica i dva prstena iz groba 29.

⁸ V. JOVANOVIĆ - LJ. VUKSANOVIĆ, Matičane, nécropole sud-slave de X^e et XIe siècle, *Inventaria Archaeologica*, f. 25 (Y 239-248), Priština, 1981, Y 245, /2/1, 1; Y 247, 1.

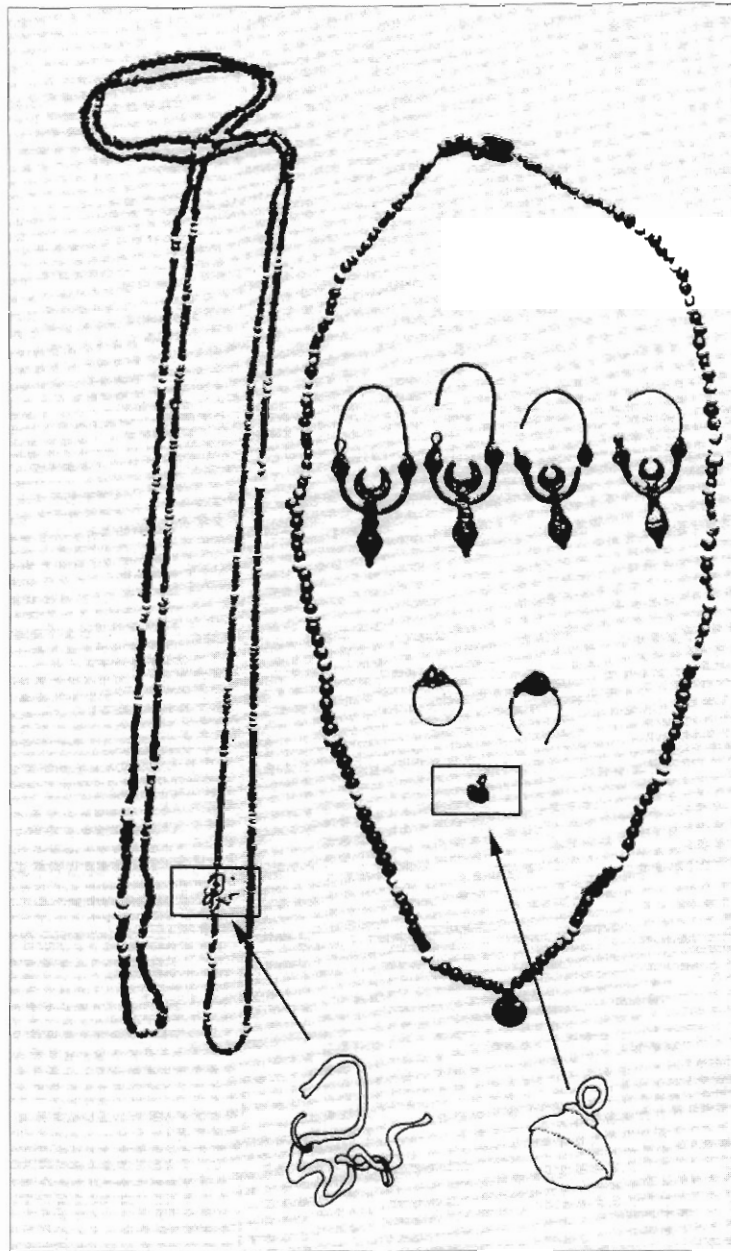
⁹ V. JOVANOVIĆ, Über den frühmittelalterlichen Schmuck von Čečan auf Kosovo, *Balkanoslavica* 5, Beograd, 1976, str. 124, 127. - Ž. VAŽAROVA, *Slavjani i Prbulgari*. Sofija, 1976, str. 333, sl. 208; str. 358-359, sl. 217. (dalje: Ž. VAŽAROVA 1976.)

¹⁰ B. ALEKSOVA, *Prosek-Demir Kapija*. Skopje-Beograd 1966, str. 54, T. XIII, str. 89-90. - Ž. VAŽAROVA, 1976, str. 329, sl. 205.

Sl. 5. Rekonstruirane
oglice iz groba 29. na Crkvini.

Sl. 6. Nalazi iz groba 29 na Crkvini
(prema S. Gunjači).

¹¹ V. JOVANOVIĆ - LJ. VUKSANOVIĆ, nav. dj., Y 243, 1; Y 248, /2/1, 1.

¹² V. JOVANOVIĆ, nav. dj., str. 124-126.

¹³ *Nakit na tlu Srbije iz srednjovekovnih nekropola od IX-XV veka*, (Katalog izložbe), Beograd, 1982, str. 41.

¹⁴ S. ERCEGOVIĆ - PAVLOVIĆ - D. MINIĆ, *Le site d'habitation et la necropole de Pozajmište, Đerdapske sveske* 3. Beograd 1986, str. 360, sl. 5, 1-2, str. 361, sl. 6, 2.

¹⁵ M. JOVANOVIĆ. Neki podaci o izradi predmeta od obojenih metala na Ključu Dunava u IX-XI veku, *Zbornik Narodnog muzeja XI-1 (arheologija)*, Beograd, 1983, str. 103-104, T. II, 4.

¹⁶ E. MANEVA, *Srednjovekovni nakit od Makedonija*. Skopje, 1992, 50-51, T. 15-16 - L. KEPESKA, *Trpčeva crkva (istraživanja 1997)*, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 15/1996-1997, Skopje, 1999, str. 314, T. I, 1.

primjerke iz groba 29, karakterizira gusta granulacija na okomitoj osi koja nosi jagodu i lunulu po sredini karike. U pojedinim slučajevima čak 56 granuliranih vjenčića dijeli središnju jagodu od karike. Na isti su način, za razliku od naušnica starohrvatskog kulturnog kruga, ukrašene i osi po sredini karika četverojagodnih sljepoočničarki na navedenim područjima s tim da je jagoda s unutarnje strane postavljena direktno na kariku ili od nje odijeljena jednim vjenčićem granula. Pronalazimo ih ponovno u Matičanima (grobovi 31 i 97)¹¹, Čečanu¹², zatim u Badovcu kraj Prištine¹³, te na vrlo zanimljivom groblju na Pozajmištu između Grabovice i Brze Palanke u srpskom Podunavlju¹⁴, a jedan par nepoznatih okolnosti otkrića potječe iz okoline Negotina¹⁵. Pojavljuju se na makedonskim grobljima Krnjevo-Crveni bregovi kraj Kavadaraca, Dobrešte-Gradište i Trpčeva crkva u okolini Prilepa, te na otoku Golemgrad u Prespanskom jezeru¹⁶. U

Bugarskoj su registrirane na grobljima Kavarna 1 i 2, Gradešnica, Donji Lukovit 1, Greda-Vulčitrn i drugdje¹⁷. Na području Makedonije javlja se i poseban, vjerojatno regionalni tip grozdolike naušnice s lunulastim ukrasom na karici. Takve su naušnice otkrivene u Demir-Kapiji i u okolici Prilepa¹⁸.

S prostora Hrvatske poznate su sljepoočničarke s jagodama i lunulom na unutarnjoj strani karike iz Podgrada kraj Benkovca¹⁹, Gata kraj Omiša²⁰ i s otoka Prvića kraj Šibenika²¹. No treba zapaziti da je kod ovih primjeraka, isto kao i kod drugih četverojagodnih sljepoočničarki starohrvatskog kulturnog kruga, okomita os po sredini karike načinjena od dviju raskovanih filigranskih niti, koje s jedne i druge strane prelaze preko karike, a spojene su na vrhovima gdje su na njih nataknete jagode, odnosno lunulasti ukras. Te su niti između luka karike i jagoda obavijene filigranskom žicom, pa je na taj način cijeli ukras fiksiran. Većina naših sljepoočničarki uz to je i znatno većih dimenzija od navedenih primjeraka srpsko-bugarskog prostora kao i od obaju biskupijskih parova. Također se mora primjetiti da su na navedenim područjima, u najvećem broju slučajeva, premda ne i u pravilu, bočne jagode i jagoda s unutarnje strane karike manjih dimenzija od jagode u dnu središnje osi što je upravo slučaj kod sljepoočničarki iz *groba 29*. To nikad i nigdje nije zabilježeno kod četverojagodnih sljepoočničarki grobalja starohrvatskog kulturnog kruga, pa sukladno tome niti na rijetkim primjercima s ukrasom u obliku lunule. Naposljetku, svi gore navedeni istočnobalkanski primjerci četverojagodnih sljepoočničarki, a također i oba para biskupijskih naušnica, pričvršćuju se pomoću kvačice i ušice postavljene na jednu od bočnih jagoda. Za razliku od toga četverojagodne sljepoočničarke starohrvatskog kulturnog kruga pričvršćuju se isključivo uticanjem karike u bočnu jagodu.

Sve dosad nabrojane sljepoočničarke izradene su u tehnici filigrana i granulacije i načinjene pretežito od srebra, ponekad i od pozlaćenog srebra, te se mogu smatrati kvalitetnim zlatarskim proizvodima.

Ovdje svakako treba upozoriti i na groblje Halimba-Cseres u Mađarskoj gdje se u *grobovima 506, 621 i 841* pojavljuje po par četverojagodnih sljepoočničarki veoma sličnih upravo navedenim primjercima središnjeg i istočnog Balkana²². Posebno se ističu srebrne sljepoočničarke iz *groba 841* s jagodama na bočnim i na unutarnjoj strani karike, koje su manjih dimenzija od one ispod karike, a zatvaraju se pomoću ušice i kvačice. Primjerci iz *grobova 506 i 621*, načinjeni od bronce s ponešto srebrnih detalja i djelomično lijevani, uz navedene karakteristike imaju jagodu ispod karike postavljenu na grozdoliki ukras, odnosno ukras načinjen od vjenčića granula.

Na srednjem i istočnobalkanskom prostoru isti tipovi sljepoočničarki izrađuju se i u potpunosti tehnikom lijevanja, kojom se vrlo dobro imitira filigran i granulacija, a uz srebrne, zastupljeni su primjerci načinjeni od bronce, posrebrne bronce ili legure srebra i olova. Vrlo su brojne lijevane imitacije četverojagodnih sljepoočničarki s granuliranom okomitom osi. Jedan par otkriven je u

¹⁷ Ž. VAŽAROVA, 1976, str. 358-359, sl. 217. - ISTA, Slavjani južne Dunaj v konce VI-XI vekah (po nekotorim arheološkičeskim danjim), *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 2*, Bratislava, 1980, 488-489. - S. STANČEV - I. NAČEVA, Srednovjekoven bulgarski nekropol do Lukovit, *Izvestia na arheološkičeski institut XXIII*, Sofia, 1960, str. 89, sl. 9, 42.

¹⁸ E. MANEVA, nav. dj., T. 15, 31/89a-b.

¹⁹ Sljepoočničarke su bile krivo pripisane nalazištu Đevrske. D. JELOVINA, 1976, T. LXI, 7-8.

²⁰ V. KOVAČIĆ, Gata u srednjem vijeku, u: *Gata - crkva Justinijanova doba* Split, 1994, str. 246-247.

²¹ Z. VINSKI, Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 1/1949, str. 22-24, T. I, 1-6.

²² G. TÖRÖK, Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, *Archaeologia Hungarica*, 39, Budapest, 1962, str. 142-143, T. X-XI.

²³ N. MILETIĆ, Nekropola u selu Mihajevićima kod Rajlovca, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. 11/1956, str. 20-21, T. X. (dalje: N. MILETIĆ, 1956.)

²⁴ E. MANEVA, nav. dj., str. 123, sl. 6, T. 16, 16/1a-b.

²⁵ G. MIKULČIĆ, Novi staroslovenski naodi vo Makedonija, *Zbrnik, Arheološki muzej na Makedonija*, X-XI/1979-1982, Skopje, 1983, str. 145, sl. 5. - E. MANEVA, nav. dj., T. 16, 80/1.

²⁶ M. JOVANOVIĆ, nav. dj., str. 103-104, T. IV, 6-10.

²⁷ M. BAJALOVIĆ HADŽI-PEŠIĆ, *Nakit VIII-XVIII veka u Muzeju grada Beograda*. Beograd, 1984, str. 34, T. II, 8-9.

²⁸ Ž. VAŽAROVA, 1976, str. 358-359.

²⁹ E. MANEVA, nav. dj., T. 15, 77.1a,b i 2/7.

³⁰ M. JOVANOVIĆ, nav. dj., T. IV, 5.

³¹ A. DYMACEWSKI - Z. HILCZERÓWNA - T. WISLANSKI, Materiały z badan archeologicznych w Bulgarii w. 1961, *Slavia Antiqua XII*, Warszawa-Poznan, 1965, str. 259, sl. 16.

³² N. MILETIĆ, Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. 21-22/1967, str. 125-126, T. VIII, 21; T. XXIX, 17-18,

21. (dalje: N. MILETIĆ, 1967.)

³³ P. KOROŠEC, *Nekropola na Ptuj-skem gradu*. Ptuj, 1999, str. 59, T. XI, 104, T. 32, 296. (dalje: P.KOROŠEC, 1999.)

³⁴ J. KOROŠEC, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*. Celje, 1947, str. 30, sl. 27. - *Od Rimljanov do Slovanov* (Katalog izložbe). Ljubljana, 2001, str. 116, kat. 384, 9.

³⁵ P. KOROŠEC, Arheološke raziskave na Svetih gorah nad Sotlo, *Arheološki vestnik*, 25/1974, Ljubljana, 1976, str. 494, sl. 1, 1.

³⁶ K. BAKAY, Gräberfelder aus den 10.-11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz, *Alba Regia VI-VII*, Székesfehérvár, 1966.

³⁷ L. GALUŠKA, *Great Moravia*. The Moravian Museum Discovery Series, vol. 4, Brno, 1991., str. 50.

³⁸ M. ŠOLLE, Knížecí pohřebište na Staré Kourimi, *Památky Archeologické*, L/2, Praha, 1959, str. 413, sl. 57, 7-8.

³⁹ *Hrvati i Karolinzi*. Katalog. Split, 2000.

grobu 112 u Mihaljevićima kraj Sarajeva²³, a jedan u *grobu 1* na nalazištu Dulica-Begov Dab kraj Delčeva²⁴. Slična naušnica, za koju nisu poznate okolnosti otkrića, potječe s prostora antičkih Scupa (položaj Zlokućani-Zajčev rid)²⁵. Osobito su brojne na Ključu Dunava (Kusjak, Prahovo)²⁶, a Narodni muzej u Beogradu čuva više primjeraka s područja Srbije, također bez podataka o okolnostima nalaza²⁷. Takve su naušnice registrirane i na grobljima pokrštenog stanovništva na području Bugarske²⁸.

Sljepoočničarke s tri jagode i lunulastim ukrasom na tim prostorima, međutim, nisu zastupljene u lijevanoj varijanti. Izuzetak predstavlja nekoliko lijevanih grozdolikih naušnica s lunulom iz Makedonije (Golemgrad, Bitola)²⁹ gdje, kako smo već kazali, imaju predloške u luksuznim naušnicama izrađenim u filigranu i granulaciji, te potonjima veoma slična naušnica otkrivena na Ključu Dunava³⁰. Jedna lijevana brončana naušnica ovog tipa veoma loše izrade potječe s bugarskog nalazišta Iridol-Kriveblato kraj Novograda³¹.

Lijeovane, pak, grozdolike naušnice s lunulom s unutarnje strane karike registrirane su i u okviru specifične skupine groblja u zoni susreta triju kulturnih krugova; karantansko-ketlaškog, starohrvatskog i bjelobrdskog. Riječ je o područjima istočne Slovenije, sjeverozapadne i središnje Hrvatske i sjeverozapadne Bosne. Ove naušnice pripisuju se bjelobrdskoj kulturi, a u Gieslerovoj tipologiji označene su kao tip 15a. Pronađene su u Gomjenici kod Prijedora³², na Ptujskom gradu³³, Hajdini³⁴ i Sv. Gorama na Bizeljskom³⁵. Izvan tog područja registriran je jedan par na mađarskom nalazištu Szekesfehervar-Demkóhegy³⁶.

Zbog opće srodnosti, ne i kao stvarne paralele naušnicama iz *groba 29*, navodimo još nekoliko naušnica iz kruga velikomoravskog zlatarstva poput primjerka s moravskog nalazišta Brno-Lišen³⁷ i luksuznih sljepoočničarki s većim brojem jagoda iz Starog Kourima u Češkoj³⁸.

Prstenje

Dva prstena od pozlaćenog srebra (sl. 4e, f) iz *groba 29* na Crkvini u Biskupiji pripadaju široko rasprostranjenom tipu prstenja s kupolastom krunom. Trakasti kanelirani obruč ukrašen im je nabranim filigranom, a kruna, flankirana s objiju strana trima granulama, s po četiri filigranske polukružnice koje oblikuju križ i krupnom granulom optočenom vjenčićem po sredini.

Najbližu analogiju nalazimo u srebrnom prstenu iz *groba 16* na Ostrovici kod Bribira, koji se od primjeraka iz *groba 29* razlikuje tek ponešto bogatije ukrašenom krunom s dvostrukim polukružnicama i četiri kružića od filigranske žice³⁹. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika čuva još jedan sličan srebrni prsten s nepoznatog nalazišta, kojem je obruč raskošno dekoriran filigranskom pletenicom, a kruna ukrašena viticama s prema van izvijenim krajevima u koje su umetnute granule. Istom tipu pripada i srebrno prstenje iz *groba 9* na Strančama⁴⁰ i *groba 37* na Mastirinama u Kašiću.⁴¹ Posljednjem je, s obizrom na ukras, identičan prsten iz *groba 154* u Gomjenici kraj Prijedora, ali je ovaj načinjen od pozlaćene bronce i pseudogranuliran⁴². Može se još navesti sre-

⁴⁰ Ž. CETINIĆ, *Stranče-Gorica, Starohrvatsko groblje*. (Katalog izložbe). Rijeka, 1998, str. 220, T. 19, 6.

⁴¹ D. JELOVINA, Starohrvatsko groblje na "Mastirinama" u selu Kašiću kod Zadra, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 12/1982, 61, T. II, 37 (dalje: D. JELOVINA, 1983.)

⁴² N. MILETIĆ, 1967, T. XXIV, 154.

brni prsten s kupolastom krunom ukrašenom rozetom od radijalno raspoređenih filigranskih niti i umetnutim dragim kamenom s Majdana u Solinu, te istovjetni primjerak s nepoznatog nalazišta, također pohranjen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika⁴³. Ovoj skupini pripada i prsten iz *groba 1* - 1951, groblja na Lijevoj bari u Vukovaru⁴⁴.

Znatno veći broj prstenja toga tipa registriran je na istoku i jugoistoku Balkana, gdje se uz luksuzne primjerke, načinjene u filigranu i granulaciji, pojavljuje i niz lijevanih imitacija, pretežito od bronce, poput navedenog prstena iz Gomjenice. U velikom broju takvo je prstenje zastupljeno na groblju Demir Kapija, a s makedonskog prostora potječu i pojedinačni primjerci s nalazišta Orizari-Krušarski rid kraj Kočana, Krnjevo-Crveni bregovi i Gradište-Devolgrad kraj Kavadaraca, Trnče-Pepelište kraj Negotina i Herakleja (Bitola)⁴⁵. Nalazimo ih i na Kosovu, opet u Matičanima (*grobovi 3, 41, 46*)⁴⁶ i u Čččanu⁴⁷. Jedan primjerak otkriven je u *grobu 71* u Mihaljevićima kraj Sarajeva⁴⁸. Srebrni primjerci luksuzne izrade s direktnim analogijama među navedenim prstenjem groblja starohrvatskog kulturnog kruga (Majdan, Kašić-Mastirine) potječu s bugarskih groblja pokrštena stanovništva u Tuhovištu i Loveču⁴⁹. Također srebrni prsten iz *groba 121/AZ* u Starem Městu potpuno je identičan prstenu iz Kašića⁵⁰. U sasvim pojednostavljenom obliku, kao loša imitacija kvalitetnije izrađenih primjeraka, ovo je prstenje registrirano u ranom horizontu bjelobrdske kulture, pretežito u južnoj zoni njezina rasprostiranja, s rijetkom pojavom u Mađarskoj i Slovačkoj, a u okviru Gieslerove tipologije označeno je kao tip 38b⁵¹.

Namjerno smo izostavili određeni broj tipološki srodnog prstenja, koje se u literaturi dosad navodilo zajedno s ovdje izdvojenim primjercima. Premda svi oni vuku porijeklo od kasnoantičkog, odnosno ranobizantskog prstenja s "arhitektonski" oblikovanom krunom, mišljenja smo da se ne mogu tretirati kao jedinstvena skupina.

To se u prvom redu odnosni na zlatni prsten iz *groba 355* na Ptujskom gradu, na što ćemo se opširnije osvrnuti jer je bitno za razumijevanje nalaza iz našeg *groba 29*⁵². S obzirom na određene paralele u velikomoravskom kulturnom krugu (Skalica, Staré Město) taj je prsten datiran u drugu polovinu 9. stoljeća o čemu svjedoči i kompletan inventar spomenutog groba, koji pripada jasno izlučenoj skupini grobova velikomoravskog horizonta na tom nalazištu. Najbližu analogiju, međutim, nalazimo u jednom prstenu iz riznice srpskog manastira Studenica, koji je pronađen na prstu, među relikvijama srpskog vladara Stevana Prvovenčanog, a datiran je u 12/13. stoljeće⁵³. Ta okolnost dokazuje da je riječ o tipu, koji svakako nastaje u okviru umjetničkog obrta Bizanta. P. Korošec ističe da je riječ o prstenju namijenjenu uglednim osobama, koje se u nepromijenjenom obliku dugo zadržava u upotrebi⁵⁴. Stoga takvi nalazi, ukoliko je arheološki kontekst nepoznat, nisu pogodni za dataciju. Ovdje prvi put ukazujemo na nalaz sličnog prstena s Bribirske glavice, koji je danas, na žalost, izgubljen (sl. 7b). Obruč mu je raskošno dekoriran filigranskom

⁴³ LJ. KARAMAN, Starohrvatsko groblje na "Majdanu" kod Solina, *Vjesn.-Dalm.*, 51/1930.-1934, str. 75, T. XVII, 7.

⁴⁴ Ž. DEMO, *Vukovar-Lijeva bara* (Katalog izložbe). Zagreb, 1996, str. 23, sl. 7.

⁴⁵ E. MANEVA, nav. dj., str. 86, T. 80-81.

⁴⁶ V. JOVANOVIĆ - LJ. VUKSANOVIĆ, nav. dj., Y 239. 4-5; Y 244, 3; Y 245, /2/1, 7, 9.

⁴⁷ V. JOVANOVIĆ, nav. dj., str. 130, T. IV, 132, T. V.

⁴⁸ N. MILETIĆ, 1956, str. 16-17, T II, 11.

⁴⁹ D. STOJANOVA-SERAFIMOVA, Die neu entdeckte mittelalterliche Nekropole beim Dorf Tuchovište, Kreis Blagoevgrad, *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, Tome 1, Bratislava, 1980, 800, sl. 9, 5-6. - S. GEORGIEVA - R. PEŠEVA, Srednevekovni bulgarski nekropol kraj gr. Loveč i nakitite namereni na nego, *Izvestia na bulgarski Arheološki institut XX*, Sofia, 1955.

⁵⁰ V. HRUBY, *Staré Město - velkomoravské pohrebište "Na Valách"*. Praha, 1955, T. 29, 8.

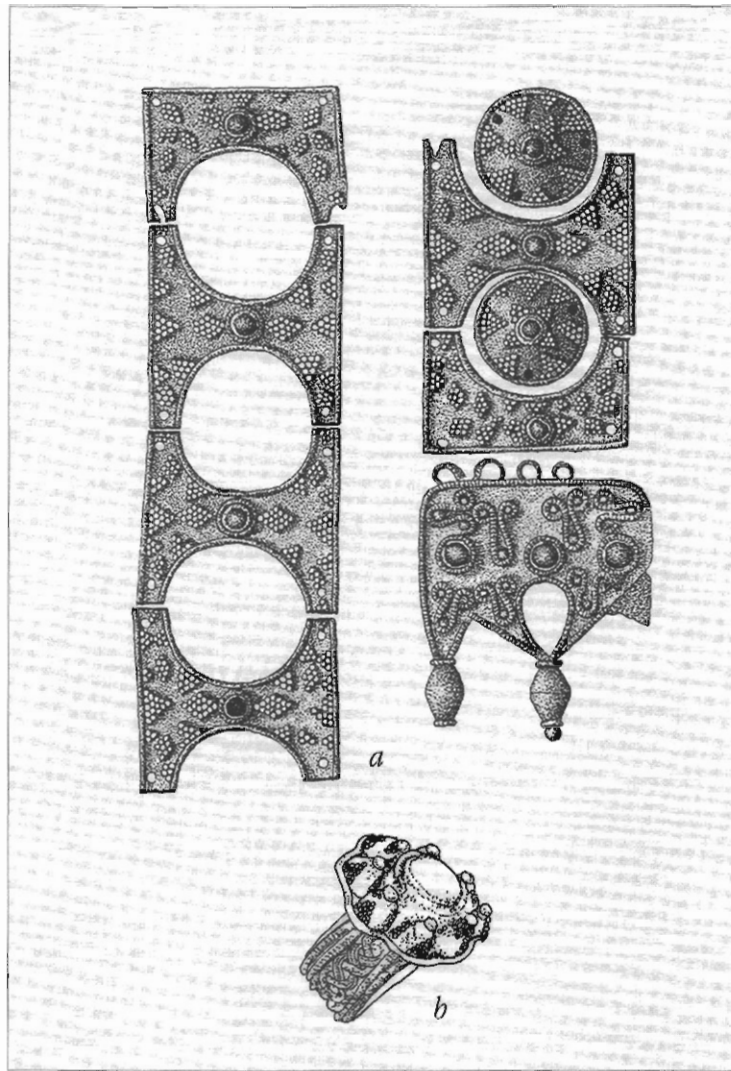
⁵¹ J. GIESLER, nav. dj., str. 111-112.

⁵² P. KOROŠEC, 1999, str. 86, sl. 7; T. 37, str. 355.

⁵³ V. JOVANOVIĆ, Prilog proučavanju prstena Stefana Prvovenčanog, *Studenica i vizantijska umetnost oko 1200. godine*, Beograd, 1988, 259. - *Blago manastira Studenice*. (Katalog izložbe), Beograd, 1988, str. 149, sl. 145.

⁵⁴ P. KOROŠEC, 1999, str. 51.

Sl. 7. Djelovi dijadema i prstena s
Bribirske glavice.

pletenicom, a kruna s umetnutim kamenom optočena s osam kalota ukrašenih granuliranim trokutićima kao na primjercima iz Ptuja i Studenice. U fotoarhivu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, sačuvan je dragocjen dokaz o cjelini iz koje potječe, a posebno je značajno da je otkriven zajedno s raskošnim pozlaćenim dijademom, krivo atribuiranom groblju na Crkvini u Biskupiji (sl. 7a)⁵⁵. Vrhunska izvedba dijadema u filigranu i granulaciji i umetnuti dragi kamen svjedoče o razvijenom zlatarskom obrtu, a s obzirom na ukras, najbliže paralele pronalazimo ponovo u luksusnim izradevinama s područja Moravske; iz groba 505 uz treću crkvu u Mikulčicama⁵⁶, a osobito na pojasnom jezičcu iz groba 96/AZ u Starem Mestu⁵⁷. Pojava identičnih ili veoma srodnih primjeraka nakita na geografski udaljenim slavenskim područjima različite kulturne i političke pripadnosti i u različitim vremenskim razdobljima mora se svakako promatrati kroz odnose i veze koje sva ta područja održavaju s Bizantskim carstvom. Nalaz s Bribirske glavice i prsten iz Studenice direktno se suprotstavljaju interpretacijama o "velikomoravskom importu", koje je šezdesetih godina u ekstremnom obliku plasirala češka arheološka lit-

⁵⁵ D. JELOVINA, 1976, T. XXV, 4.

⁵⁶ *La Grande-Moravie 1100 ans de tradition de la vie étatique et culturelle*. (Katalog izložbe), Praha, 1964, T. XXIX.

⁵⁷ V. HRŮBY, nav. dj., T 28, 1.

eratura, a u posljednje vrijeme nastojala osnažiti P. Korošec proglašavajući gotovo sve luksusne izradevine starohrvatskog kulturnog kruga (Trilj, Nin), kao i one zahumske (Višići) velikomoravskim importom⁵⁸. Ova je autorica otišla i korak dalje tumačeći pojavu toga nakita dokazom etničke pripadnosti njegovih nositelja što je, u ovom slučaju, u potpunosti neprihvatljivo. Spomenuti nakit, koji pronalazimo isključivo na grobljima značajnih središta navedenih ranofeudalnih kneževina ne može se smatrati produktom "domaćeg umjetničkog obrta" čak niti u slučaju da je nastao na području gdje je otkriven, jer mu izrada podrazumijeva vrhunsko zlatarsko umijeće, odnosno obučene majstore i dobro opremljenu radionicu. On, prije svega, označava visok društveni status koji je za života imao pokojnik, pa nije specifično "moravski", "hrvatski" ili "srpski" već je u vlasništvu pripadnika slavenskih kneževskih obitelji na svim tim područjima podjednako.

U skupini prstenja s kupolastom krunom pojavljuju se i masivniji primjerci luksusne izrade kojima je kruna izdignuta i optočena vijencem krupnih granula⁵⁹. Takvi nisu zabilježeni na grobljima starohrvatskog kulturnog kruga, ali ih pronalazimo u okviru novcem datiranih bjelobrdskih grobalja sjeverne Hrvatske (Svinjarevci kraj Vukovara, Zvonimirovo kraj Suhopolja). Ovaj tip brojno je zastupljen u Ukrajini (npr. ostave Kopijewka i Guščino)⁶⁰, Bugarskoj i Rumunjskoj, a osobito na području Dobrudže, odakle iz ostave u Dinogetiji (Garvan) potječu veoma raskošni primjerci datirani bizantskim novcem u rasponu od Bazilija II. (976. - 1025.) do Alekseja II. Komnena (1081. - 1118.) što jasno govori da je vrijeme njihova korištenja u 11. stoljeću⁶¹. Na ovu dataciju ukazuje i groblje u Svinjarevcima s nalazima novca Ladislava I. (1077. - 1095.), pa i nalaz iz *groba 17* u Zvonimirovu, gdje je jedan takav prsten otkriven zajedno s filigranskim naušnicama volinjskog tipa⁶². U okviru bjelobrdske kulture, kao što vidimo, ovaj se tip pojavljuje tek u njezinoj razvijenoj fazi. Mišljenja smo da predstavlja razvijeniji i vremenski mlađi oblik prstena s kupolastom krunom, koji se nadovezuje na tipove poput onih iz *groba 29*⁶³.

Stoga na početku izdvojenu skupinu prstenja analognog primjercima iz *groba 29* treba datirati u 10. stoljeće. U prilog takvoj dataciji može se iznijeti više argumenata. Najprije treba obratiti pažnju na nalaz iz *groba 16* na Ostrovici, gdje prsten s kupolastom krunom čini dio iste cjeline s naušnicom "žminjskog" tipa i naušnicom s vertikalno postavljenom jagodom. "Žminjske" su naušnice pronađene u Buzetu s novcem Lotara I. (840. - 855.), a datiraju se do kraja treće četvrtine 9. stoljeća⁶⁴. S obzirom da je u primjeru iz Ostrovice riječ o sasvim pojednostavljenoj i dosad neregistriranoj inačici, može se dopustiti datacija u početak 10. stoljeća, ali ne kasnije od toga vremena. Naušnice, pak, s vertikalno postavljenom jagodom javljaju se u najstarijim grobovima horizonta kristijaniziranih grobalja od kraja 9. do otprilike sredine 10. stoljeća.

U okviru groblja Tuhovište u Bugarskoj s nalazima prstenja potpuno istovjetnog primjercima sa starohrvatskih grobalja

⁵⁸ B. DOSTAL, Das Vordringen der Großmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer, *Magna Moravia*, Praha, 1965, str. 361-416. - P. KOROŠEC, Kronološka i kulturna ocjena triljskog nalaza, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 21/1991, Split, 1995. (1996), str. 87-95.

⁵⁹ J. BRUNŠMID, Hrvatske sredovječne starine, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. VIII, Zagreb, 1903/1904, str. 88, sl. 39, 15. - Ž. TOMIČIĆ, *Zvonimirovo i Josipovo, groblja starohrvatskoga doba u Virovitičko-podravskoj županiji*. (Katalog izložbe), Zagreb-Virovitica, 1997, str. 79, sl. 56.

⁶⁰ G. F. KORZUHINA, *Russkije kladi IX-XIII vv*, Moskva-Leningrad, 1954.

⁶¹ GH. STEFAN - I. BARNEA - M. COMSA - E. COMSA, *Dinogetia I*, Bucuresti, 1967, str. 279, sl. 167, 4-6.

⁶² O rasprostranjenosti i dataciji naušnica volinjskog tipa vidi Z. VINSKI, O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, n. s., sv. 4/1970, str. 61-70. - J. GIESLER, nav. dj., str. 102-103.

⁶³ ISTO, str. 11-112.

⁶⁴ B. MARUŠIĆ, Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri, *Arheološki radovi i rasprave*, 2: 1960, str. 462. - ISTI, Starohrvatska nekropola u Žminju, *Histria archaeologica*, 17-18, Pula, 1987, str. 83.

otkriveni su novci Bazilija I. (867. - 886.) i Lava VI. (886. - 912.) što jasno svjedoči da se početak pokopavanja na tom groblju mora datirati u drugu polovinu 9. stoljeća, najkasnije na prijelaz 9. u 10. stoljeće⁶⁵. Iz *groba 2* -1951 na Lijevoj bari u Vukovaru potječe, pak, zlatnik Konstantina VII. Porfirogeneta (913. - 959.)⁶⁶. Naposljetku, jedan danas izgubljeni lijevani brončani prsten s kupolastom krunom lošije izrade iz Demir Kapije bio je pronađen u istom grobu s novcem Ivana Cimiska (969. - 976.)⁶⁷.

Ogrlica

Posebnu zanimljivost u inventaru *groba 29* predstavlja velika ogrlica s nanizanim staklenim i metalnim privjescima (Sl. 5). Nalazi ogrlica na grobljima starohrvatskog kulturnog kruga bili su donekadno poznati gotovo isključivo u horizontu s poganskim karakteristikama pokapanja. Izuzetak su činile dvije ogrlice iz Begovače u Biljanima Donjim⁶⁸ i jedna iz Mastirina u Kašiću⁶⁹, te luksuzniji primjerci s metalnim bademastim privjescima iz Majdana u Solinu⁷⁰, Đevrsaka kraj Skradina, Podgrada kraj Benkovca i Bribira⁷¹. U domaćoj arheološkoj literaturi tim nalazima nije posvećena gotovo nikakva pažnja. Njihovo potpunije sagledavanje otežava način na koji su slikovno publicirani, ali još više od toga činjenica da im objavu najčešće ne prate podaci o obliku, materijalu ili boji zrnaca i ostalih privjesaka.

U posljednje vrijeme arheološkim je iskopavanjima otkriveno više ogrlica u grobovima s kršćanskim načinom pokapanja i to u četiri groba u Glavicama kraj Sinja⁷², u tri groba na položaju Livade u Konjskom polju⁷³, te u jednom od grobova uz crkvu Sv. Križa u Ninu⁷⁴. Ono što se na osnovi sva tri navedena slučaja može zaključiti jest da je riječ o najstarijoj skupini grobova na grobljima pokrštenog stanovništva, koja se neposredno nadovezuje na prethodni, poganski obilježeni horizont, a vremenski ju treba opredijeliti oko sredine 9. stoljeća.

Ogrlica iz *groba 29*, međutim, ne može se, osim u širem smislu, dovesti u vezu niti s jednim od navedenih nalaza. U najvećem broju na nju su bile nanizane perlice od taljenog stakla u obliku zrna prosa modre, bijele, te u raznim nijansama zelene boje. Potom slijede višedjelne perle od staklene paste, koje su smeđe i sedefaste boje, ponekad pozlaćene ili posrebrene, te perle istog tipa žute boje i samo jedna staklena trodjelna perla zagasito modre boje. U nizu su se nalazili i mozaičasta (Mosaikaugen) perla modre boje ukrašena žutim očima s crvenim obrubom i bijelim, crvenim i žutim linijama, te brončano lijevano puče s ušicom i brončana konveksna pločica sa žigosanom rozetom. Ogrlica je imala i metalnu kvačicu za pričvršćivanje.

Mozaičaste perle pripadaju široko rasprostranjenom tipu, registrirane su od Norveške do Egipta (gdje se javljaju u koptskim grobovima), te od Irske do Kaspijskog jezera. U velikom broju pronalazene su u zapadnoj Norveškoj i na baltičkom području, zatim uz sjevernomorsku obalu Frizije, u donjoj Saskoj, Westfaliji, srednjoj Njemačkoj, Moravskoj, Gornjoj i Donjoj Austriji, Koruškoj, zapadnoj Mađarskoj i na Balkanu. Na istoku sežu do južnoruskih oblasti i sjevernog Kavkaza. Pojavljuju se u grobovima karolinške

⁶⁵ D. STOJANOVA - SERAFIMOVA, nav. dj., str. 801.

⁶⁶ Ž. DEMO, nav. dj., str. 51, sl. 32.

⁶⁷ B. ALEKSOVA, nav. dj., str. 59.

⁶⁸ D. JELOVINA - D. VRSALOVIĆ, Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 11/1985, T. XXI, str. 318, T. XXXI, str. 437.

⁶⁹ D. JELOVINA, 1983, T. V, str. 80.

⁷⁰ Lj. KARAMAN, nav. dj., str. 74-75, T. XV.

⁷¹ Sva tri privjeska pogrešno su pripisana Crkvini u Biskupiji (D. JELOVINA, 1976, T. XXIV, 14, 16).

⁷² M. PETRINEC, Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja, *Opuscula Archaeologica*, 26, Zagreb, 2001, str. 218-219, T. VII, 6, T. VIII, 4.

⁷³ Rezultati istraživanja uskoro će biti publicirani u zborniku radova zaštitnih istraživanja provedenih na trasi buduće autoceste Split-Zagreb.

⁷⁴ J. BELOŠEVIĆ, Srednjovjekovno groblje u okolišu crkve sv. Križa u Ninu, *Rad. Fil. Fak. u Zadru*, 37(24)-1998, Zadar, 1999, str. 131-132, T. XX, 12.

epohe, a veoma su često, kao modna kombinacija, udružene s višedjelnim perlama. Podloga ukrasa najčešće im je modre ili zelene boje, a smatra se da su modre perle starije od zelenih. U pojedinim slučajevima mogu imati datacijsku vrijednost⁷⁵.

Višedjelne perle također su široko rasprostranjene, javljaju se od kraja 8. stoljeća nadalje kod svih slavenskih naroda srednje i jugoistočne Evrope, ali nemaju značenja u datacijskom smislu⁷⁶.

Pojava jednih i drugih na ogrlici iz *groba 29* ne može se povezati uz karolinško razdoblje. Modra mozaičasta perla vjerojatno je, u ovom slučaju, u sekundarnoj upotrebi. Općenito, u okviru grobalja starohrvatskog kulturnog kruga, čak i u poganski obilježenom sloju (Ždrijac, Kašić-Maklinovo brdo) ove su perle izuzetno rijetke i uglavnom zastupljene samo jednim primjerkom u ogrlici⁷⁷. Vremensku i kulturnu pripadnost biskupijske ogrlice bolje određuju ostali privjesci, tj. pločica i puce, a također i kvačica za pričvršćivanje.

Velike ogrlice sastavljene od višedjelnih perli i onih oblika zrna prosa, koje su veoma slične biskupijskoj, najbrojnije su zastupljene u Matičanima kraj Prištine. Nalaze se u *grobovima 3* (zajedno s prstenom s kupolastom krunom)⁷⁸, *16* (također uz prstenje s kupolastom krunom)⁷⁹, *31* (s četverojagodnim sljepoočnicarkama)⁸⁰, *39*⁸¹, *41* (s prstenom s kupolastom krunom)⁸², *46* (sa sljepoočnicarkama s jagodama i lunulastim ukrasom i prstenom s kupolastom krunom)⁸³, te u *grobu 97* (s četverojagodnim sljepoočnicarkama)⁸⁴.

Kao daljnju zanimljivost ukazujemo na činjenicu da su u Matičanima otkrivene konveksne pločice slične biskupijskoj. U *grobu 31*, koji kao što smo istakli, sadrži ogrlicu i četverojagodne sljepoočnicarke, pojavljuju se tri konveksne pločice narebrenog oboda s ušicom, pa se također mogu smatrati privjescima ogrlice⁸⁵.

Danas izgubljeno brončano puce s ušicom iz biskupijskog *groba 29* (sl. 6) također ima određene paralele u pucetima iz Matičana. U *grobu 31* uz četverojagodne sljepoočnicarke, ogrlicu i konveksne pločice pronađeno je i puce slično biskupijskom⁸⁶. U *grobu 46*, pak, uz sljepoočnicarke s lunulastim ukrasom, prsten s kupolastom krunom i ogrlicu nađeno je i nekoliko puceta od kojih jedno veoma bilsko primjerku iz *groba 29*⁸⁷. Naposljetku, u *grobu 97* uz četverojagodne sljepoočnicarke i ogrlicu dolaze 4 puceta, od kojih jedno identično našem⁸⁸. Stoga ova tri groba, s obzirom na srodnost čitavog inventara, kao cjeline pokazuju gotovo potpunu podudarnost s biskupijskim *grobum 29*. To još više osnažuje nalaz kvačice za pričvršćivanje ogrlice u *grobu 46*, koja je istovjetna izgubljenom biskupijskoj kvačici (sl. 6)⁸⁹.

Veliku bliskost s Matičanima, a time i s biskupijskim *grobum 29* pokazuje *grob 112* u Mihaljevićima kraj Sarajeva⁹⁰. Uz par četverojagodnih sljepoočnicarki s granuliranom okomitom osi, *grob* je sadržavao veliku ogrlicu s više od 1000 perli, među kojima su višedjelne perle i perlice oblika zrna prosa. Na ogrlicu je, slično kao u biskupijskom *grobu 29*, bila nanizana i modra mozaičasta perla sa zelenim premazom ukrašena crvenim i žutim kružnicama i linijama. U nizu se nalazio i srebrni lunulasti privje-

⁷⁵ Vidi: R. ANDRAE, Mosaik- augenperlen - Untersuchungen zur Verbreitung karolingerzeitlicher Mill- efioriglasperlen in Europa, *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 47. 1973, Berlin, 1975, str. 101-198.

⁷⁶ V. TOVORNIK, Die frühmittelalter- lichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 2; Auhof bei Perg, *Archeologia Austriaca*, Wien, 1986, str. 442-444.

⁷⁷ J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. stoljeća*. Zagreb, 1980, str. 90-91, T. XLIV.

⁷⁸ V. JOVANOVIĆ - LJ. VUKSANOVIĆ, nav. dj., Y 239, 2;

⁷⁹ ISTI, Y 240 /2/1, 1.

⁸⁰ ISTI, Y 243, 2.

⁸¹ ISTI, Y 241, 2.

⁸² ISTI, Y 244, 2.

⁸³ ISTI, Y 245 /2/1, 2.

⁸⁴ ISTI, Y 248 /2/2, 2.

⁸⁵ ISTI, Y 243, 3.

⁸⁶ ISTI, Y 243, 4.

⁸⁷ ISTI, Y 245 /2/2, 2b.

⁸⁸ ISTI, Y 248 /2/2, 5.

⁸⁹ ISTI, Y 245 /2/2, 5a.

⁹⁰ N. MILTEIĆ, 1956, str. 31-32, T. X.

⁹¹ S. ERCEGOVIĆ - PAVLOVIĆ - D. MINIĆ, nav. dj., sl. 1,1; sl. 5, 3,5-6; sl. 6, 1, 4-6.

⁹² Ž. VAŽAROVA, 1976, str. 269.

⁹³ ISTO, 277. - Ž. VAŽAROVA - V. ČAČEVA, Srednovjekoven nekropol pri s. Ablanica, Blagoevgradski okrug, *Arheologia*, 10/2, Sofia, 1968, str. 30, sl. 6; 33, sl. 9.

⁹⁴ E. MANOVA, Arheologijski proučavanja v rajona na Zlatograd, *Arheologia*, 4/1964, str. 23.

⁹⁵ N. NIKOLOV, Srednovjekovni bugarski nakiti ot gr. Sandianski, *Muzei i pametnici na kulturata*, 1967/1, str. 15.

⁹⁶ Ž. VAŽAROVA - V. ČAČEVA, nav. dj., str. 32.

⁹⁷ Ž. VAŽAROVA, 1976, str. 301, sl. 178/11; 303, sl. 189/8-14.

⁹⁸ N. MILETIĆ, *Bosna i Hercegovina u doba Karolinga*. (Katalog izložbe). Sarajevo, 2001.

⁹⁹ I. ČREMOŠNIK, Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, *Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s.*, 6/1951, str. 258, sl. 37.

¹⁰⁰ E. MANOVA, nav. dj., str. 54.

¹⁰¹ Ž. VAŽAROVA - V. ČAČEVA, nav. dj., str. 32.

¹⁰² E. MANOVA, nav. dj., str. 115, sl. 2.

¹⁰³ G. TÖRÖK, nav. dj., str. 143, T. XI.

¹⁰⁴ M. PETRINEC, Srebrne sljepoočničarke s Glavičina u Mravincima kraj Solina, *Opuscula Archaeologica* 27, Zagreb, 2002. (u tisku).

Kronologija

sak. Ne treba zaboraviti niti prsten s kupolastom krunom iz *groba 71* na istom nalazištu.

Velike ogrlice sastavljene od višedjelnih perli otkrivene su u znatnom broju i na Pozajmištu kraj Grabovice u Srbiji, gdje su, kako smo već naveli, pronađene i četverojagodne sljepoočničarke s granuliranom okomitom osi⁹¹.

Značajne analogije za biskupijsku ogrlicu pronalazimo ponovno u okviru kristijaniziranih grobalja Bugarske i to isključivo na grobljima u njezinu jugoistočnom dijelu, otprilike između donjeg toka Marice i istočnih Rodopa (Miševsko, Marica, Ljubenovo, Haskovo, Tuhovište, Jakimovo, Vučitrn, Ablanica)⁹². Ovdje posebno izdvajamo *grob 23* na nalazištu Ablanica-1 s ogrlicom sastavljenom od brončanih bikoničnih jagoda, staklenih perlica i konveksnih pločica ukrašenih rozetom, potpuno istovjetnih biskupijskoj pločici⁹³. Takve pločice otkrivene su u pojedinim grobovima u Zlatogradu⁹⁴, Sandianskom⁹⁵, Ljubenovu⁹⁶ i Miševskom. Na posljednjem nalazištu posebno se ističu velika ogrlica od staklenih zrnaca s pločastim privjescima iz *groba 12*, kao i ogrlica s metalnim i staklenim jagodama i lunulastim privjeskom iz *groba 27*⁹⁷.

Usputno navodimo da je gore navedena ogrlica iz *groba 23* u Ablanici-1 sadržavala i bademaste privjeske ukrašene filigranom identične onima luksurnije izrađenim privjescima ogrlice s Majdana kod Solina, kao i pojedinačnim primjercima otkrivenim na Podgrađu kod Benkovca, u Đevrskama kraj Skradina, Mogorjelu kraj Čapljine⁹⁸ i na Ilidži kraj Sarajeva⁹⁹. Na području Bugarske takvi su privjesci, osim u Ablanici, registrirani još u Zlatogradu¹⁰⁰ i Hisaru¹⁰¹.

Može se spomenuti i *grob 52* s položaja uz *baziliku D* u Herakleji (Bitola) u Makedoniji, koji uz raskošnu ogrlicu s perlama od staklene paste, opala i kvarca sadržava i lijevanu grozdoliku naušnicu s lunulastim ukrasom, a važno je uz to reći da je u *grobu 56* na istom nalazištu otkriven filigranski prsten s kupolastom krunom¹⁰².

Na kraju upozoravamo i na to da je već spominjani *grob 841* na nalazištu Halimba-Cseres uz četverojagodne sljepoočničarke sadržavao ogrlicu sastavljenu od 123 žute, zelene modre i posrebrene perle¹⁰³.

Najvažnije uporište pri kronološkom opredjeljivanju predstavljaju nalazi novcem datiranog prstenja s kupolastom krunom, koji jasno ukazuju da inačicu ovog tipa, zastupljenu u biskupijskom *grobu 29*, treba datirati u 10. stoljeće. S obzirom da je gotovo identičan prsten u *grobu 16* na Ostrovici pronađen zajedno s naušnicom "žminjskog" tipa i naušnicom s vertikalno postavljenom jagodom, moglo bi se dataciju suziti na prvu polovinu 10. stoljeća.

Sljepoočničarke, pak, s lunulastim ukrasom s unutarnje strane karike, kao jedna od istočnobalkanskih inačica sljepoočničarki s jagodama, vuku porijeklo od bilunulastih naušnica s jagodama 9. stoljeća, a vrijeme formiranja toga tipa vjerojatno pada u prijelaz 9. u 10. stoljeće¹⁰⁴. Mišljenja smo da im je trajanje ograničeno na

10. stoljeće, najkasnije do prvih desetljeća 11. stoljeća, kada četverojagodne sljepoočničarke općenito nestaju iz upotrebe kod svih slavenskih naroda Srednje i Istočne Europe koji su poznavali ovu vrst nakita.

Dataciji mogu pripomoći i pojedini predmeti iz grobova u Matičanima i *groba 112* u Mihaljevicima. U posljednjem je dio ogrlice činio srebrni lunulasti privjesak. Takvi privjesci karakteristični su nalazi u okviru grobalja 10. stoljeća u Karpatskoj kotlini, pretežito onih bjelobrdske kulture, a s obzirom da se pronalaze isključivo u grobovima mladih žena, povezuje ih se s kultom plodnosti¹⁰⁵. Srebrne lunule glatke površine s pseudogranuliranim obodom (tip 12 po Giesleru), poput slučaja u Mihaljevicima, smatraju se najstarijima, a pojavljuju se oko sredine 10. stoljeća. One su zastupljene samo u najranijem stupnju bjelobrdske kulture o čemu svjedoče nalazi s grobalja Pésc-Vasas i Csanytelek-Dilitor. Lunule toga tipa nestaju iz upotrebe već početkom 11. stoljeća¹⁰⁶.

Slično se može zaključiti i za dvodjelne privjeske bjelobrdske kulture iz *groba 46* u Matičanima. Najstariji datirani nalaz, koji sadržava takve privjeske jest onaj iz *groba 2* nalazišta Dobrá u Slovačkoj, gdje su otkriveni s arapskim novcem (913/914. - 942/943.), a novija literatura smatra da se nose do kraja trećeg desetljeća 11. stoljeća kada nestaju iz uporabe¹⁰⁷.

Ostali predmeti, koji se pojavljuju na groblju u Matičanima, prvenstveno narukvice od stakla, trakaste narukvice od bronce s urezanim geometrijskim ornamentima, te narukvice od tordirane žice, kao i željezna narukvica s krajevima izvijenim prema van, tipični su oblici nakita 10. i 11. stoljeća središnjeg i istočnog dijela Balkanskog poluočoka. Analizom otkrivenog materijala, kao i usporedbom s drugim nalazištima naznačenog prostora, utvrđeno je da je gornja granica za trajanje groblja u Matičanima sredina 11. stoljeća¹⁰⁸. Početak, pak, ukapanja svakako pada još u 9. stoljeće, najkasnije u prijelaz 9. u 10. stoljeće¹⁰⁹.

Također treba uzeti u obzir *grobove 506, 621 i 841* iz Halimbe o kojima je bilo riječi s obzirom na nalaze četverojagodnih sljepoočničarki i ogrlice. Sva tri groba pripadaju najstarijem sloju ukapanja na tom groblju koji karakteriziraju nalazi tipični za doba naseljavanja Madara (druga trećina 10. stoljeća) te predmeti rane faze bjelobrdske kulture. Posebno je zanimljivo da je u nekoliko grobova spomenutog sloja otkriven zapadni novac, tj. probušeni srebrni denari Berengara I. (895. - 926.) i Huga od Provanse (926. - 945.)¹¹⁰. Pojava ovog novca dovodi se u vezu s mađarskim pohodima na zapad neposredno prije njihova konačnog naseljavanja u Panoniji.

Imajući u vidu izneseno, zaključujemo da se i *grob 29* na Crkvini u Biskupiji mora datirati u 10. stoljeće.

Provedena analiza nakita iz *groba 29* jasno svjedoči o njegovoj stranoj provenijenciji, a analogije upućuju na istočnobalkanski prostor, preciznije rečeno na groblja Srbije i Bugarske. Čak i tipovi koji se pojavljuju u okviru grobalja starohrvatskog kulturnog kruga, poput sljepoočničarki s lunulastim ukrasom s unutrašnje

¹⁰⁵ A. KRALOVÁNSZKY, Adatok a Kárpát-medenci X-XI századi féldhold alaku csüngök kérdésekcz. *Arch. Értesítő*, 86, 1959.

¹⁰⁶ J. GIESLER, nav. dj., str. 130-131.

¹⁰⁷ Ž. DEMO, Bjelobrdski dvodijelni privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec-Gornji Bastijan, *Podravski zbornik*, 83/1983, str. 271.

¹⁰⁸ V. JOVANOVIĆ - J. VUKSANOVIĆ, nav. dj.

¹⁰⁹ G. MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, Srednjevekovne nekropole u Srbiji evidentirane kroz arheološka iskopavanja, *Starinar*, 37/1986, str. 205.

¹¹⁰ G. TÖRÖK, nav. dj., str. 12D13.

*Kulturna pripadnost
i povijesna interpretacija*

strane karike, s obzirom na način pričvršćivanja, nedvojbeno ukazuju na elemente strane miljeu u kojem su otkriveni.

S obzirom da se Biskupija ne nalazi u graničnoj zoni, ne bi se mogla prihvatiti interpretacija o ispreplitanju komponenata dviju susjednih kultura. Također ne dolaze u obzir i neke druge mogućnosti, u našoj literaturi najčešće obuhvaćene maglovitim pojmom "importa", prema kojima bi se posjedovanje pojedinih predmeta tumačilo kao rezultat trgovine ili možda plijena, jer se tome direktno suprotstavlja činjenica da je kompletan inventar *groba 29* stranoga porijekla. Nije prihvatljivo niti mišljenje zastupljeno u srpskoj arheološkoj literaturi prema kojem je srodnost srpsko-bugarskih i biskupijskog nalaza rezultat ukusa i mode vremena¹¹¹.

Mišljenja smo da je jedino uvjerljivo objašnjenje da je u *grobu 29*, u svojoj "narodnoj nošnji" leži žena, koja je u Hrvatsku došla odnekle sa spomenutih istočnobalkanskih prostora, ovdje je umrla i pokopana na biskupijskom groblju.

Razmatrajući prstenje s kupolastom krunom već smo ukazali na to koja se vrst nakita ne može smatrati "narodnom nošnjom". No, o "narodnoj nošnji" može se govoriti upravo na osnovi nalaza s "običnih" slavenskih grobalja na redove 10. stoljeća. Zahvaljujući isključivo nakitu kao dijelu nošnje, jer kristijanizacijom prilozima nestaju iz grobova, prilično se jasno ocrtavaju područja na kojima se pojavljuju pojedini karakteristični oblici i tipovi, u literaturi najčešće obuhvaćeni pojmom "kulturnih skupina". Te se "kulturne skupine" mogu potom povezati s pojedinim slavenskim kneževinama. Razvitkom feudalizma, kao odraz društvenog raslojavanja, na spomenutim grobljima, među pretežito jednostavnim nakitom koji je nedvojbeno domaće izrade, pojaviti će se i luksurniji primjerci. Pitanje njihove proizvodnje, osobito što se naših nalaza tiče, još uvijek je otvoreno, jer prije svega, nedostaju arheološki dokazi, koji bi ponudili neki zadovoljavajući odgovor. No, ono što se može konstatirati čak i ako se u potpunosti odbaci pretpostavka o "domaćim radionicama" jest da je takav nakit rađen "po barbarskom ukusu", a tu prvenstveno mislimo na sljepoočničarke. Premda naušnice s jagodama poznajemo kao "gotov proizvod" u krugu luksurnog zlatarstva, sljepoočničarke velikih dimenzija, zastupljene u raznim inačicama, nastalim slobodnim kombiniranjem različitih tipova, jasno govore o prilagodavanju željama i ukusu njihovih nositelja. Također treba zapaziti da nalazi nakita o kojem je ovdje riječ nisu registrirani na teritoriju gradova dalmatinskog temata (za Srbiju dolaze u obzir i gradovi dračkog temata), no i uz pretpostavku da su nastali u tamošnjim zlatarskim radionicama, bili su svakako namijenjeni zaleđu napućenom Slavenima. Stoga se ne može govoriti o "stilskom nakitu" na način na koji to predlaže N. Jakšić, jer bi to podrazumijevalo da je riječ o "gradskoj modi", a Slaveni su samo pasivni preuzimatelji, odnosno, kupci takvih proizvoda¹¹². Tome se, uostalom, suprotstavlja i činjenica da sljepoočničarke nisu nošene na uhu već su provučene kroz kožnu ili tekstilnu traku obavijenu oko glave o čemu jasno svjedoči upravo nalaz iz *groba 29*, a ovaj način nošenja nakita karakterističan je isključivo za Slavene.

¹¹¹ V. JOVANOVIĆ, nav. dj., str. 135.

¹¹² N. JAKŠIĆ, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola, Diadora*, II, Zadar, 1989, str. 412-415.

Što se tiče sljepoočničarki iz *groba 29* posve je izvjesno da one zbog drugačijeg načina pričvršćivanja, specifičnog ukrasa okomite osi po sredini karike, kao i niza drugih detalja o kojima je bilo riječi, nisu produkt radionica koje opskrbljuju područje hrvatske kneževine.

O drugačijim običajima vezanim uz obred sahranjivanja govori svakako i okolnost da je *grob 29* bio ukopan u zemljanu raku, što je u horizontu grobova 10. stoljeća na Crkvini, ali i drugdje na području ranosrednjovjekovne Hrvatske, gotovo nezabilježeno.

S obzirom na potpunu podudarnost s nalazima groblja Srbije, osobito onih na Kosovu (Matičani, Badovac, Čečan), usudili bismo se pretpostaviti da pokojnica iz *groba 29* dolazi iz tih krajeva. Svi gore navedeni ženski grobovi sa spomenutih kosovskih grobalja posebno se ističu bogatim inventarom i kao takvi pripisuju najuglednijim pripadnicama zajednica, koje su se na njima pokopavale. S njih potječu najluksusniji primjerci ranosrednjovjekovnog nakita dosad uopće otkriveni u Srbiji, a što je osobito značajno, pronalazimo ih upravo u grobovima bliskim našem *grobu 29*. Badovac i Matičane, osim toga, u blizini su manastira Gračanica, a selo Matičane prvi put se i spominje u povelji srpskog vladara Milutina iz 1321. godine kao leno novosagrađenog manastira, što govori da je na tom području i u ranijim razdobljima moralo biti smješteno jedno od značajnijih srpskih središta.

Na osnovi iznesenog pretpostavljamo da je i pokojnica iz *groba 29* pripadala najvišem društvenom sloju ranosrednjovjekovne Srbije. Takav zaključak, zahvaljujući zapisima iz pojedinih povijesnih izvora, pruža mogućnost da poblizje objasnimo razloge dolaska ove odličnice u Hrvatsku i dodatno potvrdimo dataciju proizašlu iz analize grobnog inventara, što je u okviru ranosrednjovjekovne arheologije zaista rijedak, mogli bismo čak reći i sretan slučaj.

Još krajem 9. stoljeća u doba dinastičkih borbi u Srbiji, za vladanja srpskih vladara Mutimira (860. - 891.), Pribislava (891. - 892.) i Petra (892. - 917.) zabilježeno je da se pojedini, protjerani im srodnici iz kneževskih obitelji sklanjaju u Hrvatsku. Tako ovdje boravi najprije Petar, izgnan od Mutimira, a kasnije Pribislav i njegova braća, izgnani od spomenutog Petra¹¹³.

No zanimljiviji podatak pada u doba vladavine srpskog kneza Zaharije (921. - 924.), koji nakon poraza od bugarskog cara Simeuna, 924. godine, zajedno s nekim odličnicima bježi u Hrvatsku. Ti se odličnici kao *proceres Serborum* (prvaci Srba) navode u aktima crkvenog sabora, održanog 925. godine u Splitu¹¹⁴.

Stoga bi se moglo zaključiti da pokojnica iz *groba 29* pripada krugu srpskih odličnika, koji su se nakon bugarskog osvajanja Srbije sklonili u Hrvatsku. Ovdje je umrla u izbjeglištvu negdje oko sredine 10. stoljeća i pronašla vječno počivalište na Crkvini u Biskupiji.

¹¹³ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, str. 398, 407-409.

¹¹⁴ I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995, str. 296-297.

Grave No. 29 at Crkvina in Biskupija near Knin

Summary

Grave no. 29 was discovered during the revision excavations performed by S. Gunjača in 1950. According to the documentation, it was situated in an earth pit, some 10 cm below the ditch made by father Lujo Marun, south of the basilica, during some earlier excavations. It contained remains of the skeleton of a woman, with her hands laid down the body. On each side of the skull, there was found one pair of earrings (T. I, 12), and by one of them also remains of the fabrics through which the earrings were passed, which confirms that they were worn as temple-rings. On each hand there was found one identical ring (T. I, 34), and on the chest over 1000 necklace beads, a plate-pendant (T. II, 1), a button-pendant (T. III, 2), and a fastener (T. III, 1). The last two objects have been lost.

It may be concluded that the grave no. 29 as a whole has no proper analogies in graves of the old-Croatian cultural circle, and the objects found in it make parts of a female, undoubtedly Slavic, costume that is not characteristic for the early-medieval Croatia. The jewellery analysis has clearly confirmed its foreign origin, analogies indicating the east-Balkan territories, more precisely the graves of Serbia and Bulgaria. Having in mind the absolute correspondence with objects found in the graves of Serbia, especially those of Kosovo (Matičani, Badovac, Čečan), we feel free to assume that the person buried in the grave no. 29 came from that area.

Female graves from the above mentioned cemeteries of Kosovo stand out by rich inventories and are, therefore, attributed to some of the most distinguished community members. From these graves originate the most splendid examples of the early medieval jewellery ever discovered in Serbia, and, what is most important, they are found in graves very much similar to the grave no. 29. It is, therefore, assumed that the person buried in the grave no. 29 belonged to the early-medieval Serbia's highest social stratum. Such a conclusion, owing to records from various historic sources, enables explaining in further details the reasons why this dignitary came to Croatia, and to further confirm the dating resulting from analysis of the grave objects. The information relates to the time of rule of the Serbian prince Zabarija (921-924) who, having being defeated by the Bulgarian emperor Simeon in 924, with some other dignitaries fled to Croatia. These dignitaries are mentioned in the records of the synod held in Split in 925, as *proceres Serborum* (leaders of the Serbs). It, therefore, may be concluded that the women buried in the grave no. 29 was with the Serbian dignitaries who fled to Croatia following the Bulgarian conquest of Serbia. She died here in refuge about mid 10th century, to have found her eternal resting-place at Crkvina near Biskupija.